

<https://helda.helsinki.fi>

Sanningen på spel : anmärkningar om postsannings-debatten

Bergman, Mats

2019

Bergman , M 2019 , ' Sanningen på spel : anmärkningar om postsannings-debatten ' , Ikaros : tidskrift om människan och vetenskapen , vol. 16 , nr. 2 , s. 10-14 . <
http://www.tidskriftenikaros.fi/wp-content/uploads/2019/08/ikaros-2_19_Sanningen-p%C3%A5-spel.pdf
>

<http://hdl.handle.net/10138/305768>

unspecified
publishedVersion

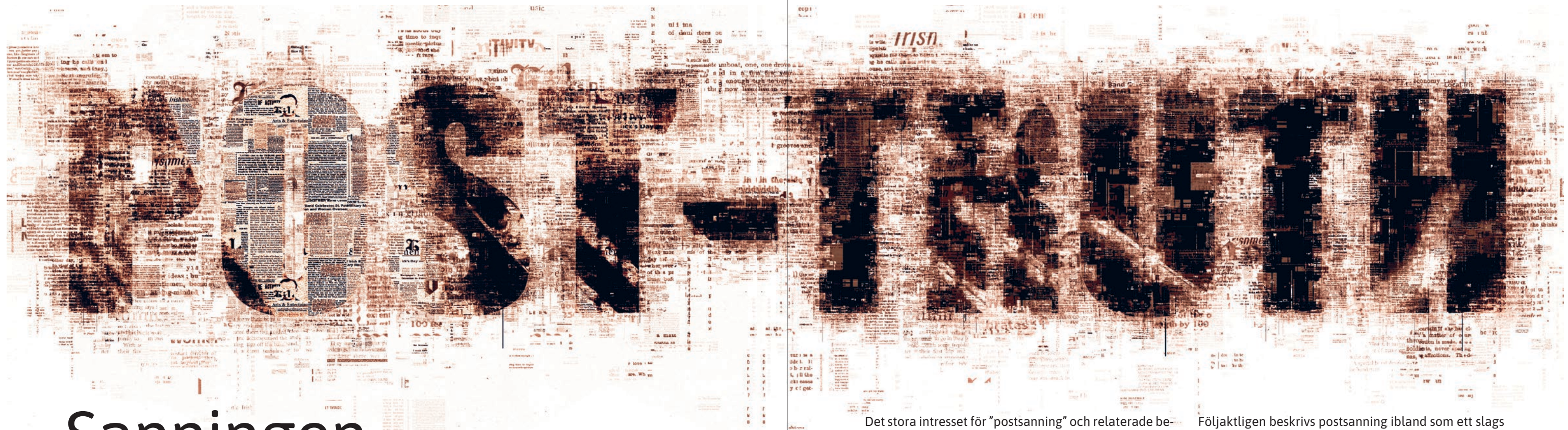
Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

“Sanning” tycks vara i ropet mer än någonsin. Speciellt efter det ökända utkorandet av ”post-truth” till årets ord 2016 har det publicerats otaliga kolumner, artiklar och halvpopulära böcker som behandlar sanningens problem från olika synvinklar. Mats Bergman reflekterar över den intensivt diskuterade, men något olyckligt betitlade, ”postsanningen”.

Sanningen på spel

ANMÄRKNINGAR OM POSTSANNINGS-DEBATTEN

Det stora intresset för ”postsanning” och relaterade begrepp förklaras naturligtvis i hög grad av populismens frammarsch, Brexit-omröstningen och presidentvalet i USA. Även om det finns goda skäl att tillbakavisa tanken på ”postsanning” som en radikalt ny epok har de senaste årens utveckling uppvisat sällsamma drag som gett upphov till både undran och oro. Vetenskapsförnekelse är visserligen inget nytt, men utflödet av ”alternativa fakta” och ”fejkheter” har inneburit en betydande eskalation av postsanningsretoriken – samtidigt som faktaresistensen verkar ha blivit allt mer vardaglig och nonchalant. Med ”postsanning” menar man ju i allmänhet inte omsorgsfullt döljande av sanning eller elaborerat spinn, utan ett mer eller mindre medvetet avvisande av vedertagna epistemiska normer. I en vidare bemärkelse är postsanning inte enbart ett sofistiskt grepp som betonar emotioner och personliga trosföreställningar på den faktiska kunskapens bekostnad, utan ett utbredd förhållningssätt som hotar underminera den offentliga sfären. Ur denna synvinkel handlar fenomenet i grund och botten om en benägenhet att betrakta objektiv sanning som omöjlighet, illusion eller bedrägeri – eller helt enkelt en tendens hos både sändare och mottagare att inte bry sig om sanningssökandets standarder.

Följaktligen beskrivs postsanning ibland som ett slags kognitivt virus som besmittat den (västerländska) samhällskroppen. En stor del av postsanningsinläggen följer ett karakteristiskt mönster: efter ett par så gott som obligatoriska rader om begreppets defekter – inte sällan ackompanjerade av en milt skeptisk attityd till själva fenomenets existens – fokuseras diskussionen på en jakt på sjukdomens orsaker. I allmänhet förklaras postsanningens (och populismens) frammarsch sedan av ett antal övergripande kulturella, intellektuella och teknologiska tendenser. Visserligen identifieras ett antal individer associerade med Brexit-kampanjen och Trump-administrationen ideligen som postsanningens apostlar, men dessa framstår snarare som symptom än som infektionens primära källor (möjligtvis med undantag av den republikanska rådgivaren och lobbyisten **Roger Stone**, som på sätt och vis summerat postsanningens ideologi i tesen att ”fakta sitter i betraktarens öga ... låt konsumenten avgöra vad hen tror eller inte tror på”). I stället kastas skulden i regel på faktorer som ”neoliberalism”, ”globalisering”, ”medialisering” eller den journalistiska objektivitetens nedgång och fall. Påfallande ofta får den tyngsta skuldbördan bäras av suspekta akademiska filosofier.

Postmodernism *recidivus*?

I och med postsanningsdebatten har också det äldre post-begreppet "postmodernism" gjort något av en comeback, främst som ett slags samlingsterm för allt det som är ruttet i den intellektuella kulturen. Här sammanknipas postmodernismens fanbärare **Jean-François Lyotard** med "dekonstruktionister" som **Jacques Derrida**, "neopragmatister" som **Richard Rorty**, vetenskapsfilosofer som **Thomas Kuhn**, vetenskapssociologer som **Bruno Latour** och språkfilosofer som (den senare) **Ludwig Wittgenstein**. Listan på de åtalade kunde göras mycket längre.

I en artikel som publicerades strax efter det att Trump valts till president och "post-truth" till årets ord hävdade journalistikforskaren **Andrew Calcutt** att vägen till dagens postsanningsmiljö beretts av vänstersinnade akademiker som önskat frigöra människan från dubiösa intellektuella och politiska auktoriteter. I texten målar han upp en bild av postmodernismen som en lära där sanningsanspråk uppfattas som radikalt relativa och den allmängiltiga sanningen förnekas. Attityden sprids till journalistiken, den snabbt växande nymedieekonomin och en politisk kultur präglad av såväl neoliberala tankesätt som idoldyrkan. Vägen till postsanningshelvetet kantas av goda avsikter. Liknande tankegångar hittar man bl.a. i journalisterna **Matthew D'Anconas** och **Michiko Kakutanis** böcker om fenomenet.

Trots sådana fall är det vanskligt

att påstå att dagens politiska

postsanning skulle vara ett resultat

av gårdagens postmodernism –

åtminstone inte utan betydande

förbehåll.

Polemiken har tidvis gått het, genomsyrad av brysk moralism, domedagsstämningar och diskutabla argument. Ibland porträtteras postmodernisternas agerande som ett avsiktligt uttryck för illvilja. Enligt filosofen **Daniel Dennett** har deras cyniska syn på fakta och objektiv sanning – som han karakteriserar som "ondska" – alstrat en period av "epistemologiskt mörker" ("epistemological murk") och ovisshet som vi inte upplevt sedan medeltiden. Det påstådda orsaksförhållandet har på sätt och vis konkretiserats av historikern **Richard Evans**, som på Twitter låtit förstå att flera av Trump-regimens representanter bör uppfattas som produkter av en postmodernistisk universitetsutbildning. Dylika utlägg måste man nog ta med en stor nypa salt. Men det kan vara värt att notera att **Mark Cernovich**, en "trumpistisk" agitator och konspirationsteoretiker som i många hänseenden kan sägas personifiera postsanningsens mörkaste sidor, uttryckligen har identifierat den akademiska postmodernismen som en av sina främsta inspirationskällor.

Trots sådana fall är det vanskligt att påstå att dagens politiska postsanning skulle vara ett resultat av gårdagens postmodernism – åtminstone inte utan betydande förbehåll. En direkt kausalitet mellan två så vagt avgränsade fenomen är nära på omöjlig att bekräfta. Även om många av de figurer som förknippats med postmodernistiska tankesätt förvisso har bidragit till det tilltagande tvivlet på den objektiva sanningens möjlighet, tenderar den "postmodernism" som angrips vara något av en halmdocka. Därtill erbjuder Dennetts och Evans inlägg varnande exempel på postsanningsdebattens retoriska fallgropar. Deras argument – om de nu så kan benämnas – vädjar snarare till emotioner och vagt antydda föreställningar än till objektiva fakta. Sådana inlägg kunde gott och väl betecknas som "postsanning" – något som en del av postmodernismens supportrar också påpekat.

Det är kanske ingen större överraskning att dylika utfall mot postmodernismen lett till motreaktioner, men angreppen kan i själva verket ha orsakat något av en comeback. Jag säger inte detta på grund av någon större sympati för den ism som blomstrade på 80- och 90-talen, men anklagelserna är ofta så grova och onyanserade att de varken hjälper oss förstå eller bekämpa postsanningen. Det lämnar en öppning för postmodernismens sympatisörer. Sålunda har t.ex. **Ignas Kalpokas** hävdatt att vissa postmodernistiska insikter kan utnyttjas för att förklara de faktorer som lett till postsanningens framväxt. I sin senaste bok *Down to Earth* (2018) gör Latour – som t.o.m. kallats för "postsanningens filosof" – en ansats att kasta ljus över vårt nuvarande post-tillstånd samtidigt som han försvarar klimatvetenskapens konstruktion av fakta. Men för mig är det ändå svårt att acceptera att "postsanning" inte alls skulle ha inspirerats av de idéer som diffust associerats med postmodernism. Det finns en hel del medskyldighet här. Men också andra bovar figurerar i dramat.

Det finns tre risker med att fokusera postsanningsdebatten för mycket på frågan om postmodernismens skuld. Den första har jag redan noterat: tendensen till grova förenklingar. Den andra är faran att vi iscensätter en gammal debatt, med binära förtecken – och kanske därmed förbiser faktorer på vilka vi egentligen borde fokusera vårt intresse i postsanningsproblemet. Det tredje är att vi kanske inte bemöter argumenten för postsanning med tillräcklig skärpa.

Det sistnämnda hotet kan säkert te sig något besynnerligt. Men i en viss bemärkelse har postsanningsdebatten varit rätt så ensidig. Postmodernismens kritiker och försvarare tenderar faktiskt att vara ense om en sak: postsanningens förkastlighet. I denna dispyt vill sympatisörerna i allmänhet visa att postmodernismen inte bär skulden för sådana villfarelser som faktaresistens och fejknyheter. Det är i själva verket svårt att hitta försvarare för något slag av "postsanning" i den akademiska världen – men inte omöjligt. Om vi vill få ett fastare grepp om postsanningsfrågans olika dimensioner kan det därför vara nyttigt att också begrunda hur dessa förespråkare försöker motivera sina omstridda ståndpunkter.

Postsanningens förkämpar

Trots att många kommentatorer uppvisar förståelse för en del av de företeelser som kopplats till idén om postsanning, är det få som öppet vill framträda som dess språkrör. Undantag hittas bl.a. inom den s.k. "kritiska pedagogiken", ett emancipatoriskt synsätt inspirerat av kritisk teori och diverse radikala filosofiska strömningar. I **Derek R. Fords** *Politics and Pedagogy in the "Post-Truth" Era* (2018) framstår postsanningen

Om vi vill få ett fastare grepp om

postsanningsfrågans olika dimensioner

kan det därför vara nyttigt att också

begrunda hur dessa förespråkare

försöker motivera sina omstridda

ståndpunkter.

som en vägröjare som öppnar nya pedagogiska och politiska utsikter. I hans "transformativa praxis" uppmålas sanningssökandet som en fälla som snärjer oss i "demokratisk kommunikativ kapitalism", med en anemisk vänster som förgäves försöker vädja till fakta och evidens medan den populistiska högern fritt begagnar sig av manipulativa opinioner och emotioner. Fords botemedel är att gå med i motståndarens spel. Det gäller alltså att artikulera den framtid man vill ha och att utnyttja alla tillgängliga redskap för att förverkliga detta syfte – att frambringa bättre "sanningar".

I Fords radikala pedagogik är lösningen på vänsterns problem inte faktabaserade argument eller vidsträckt dialog utan politisk handlingskraft. Det handlar uttryckligen om politik som möjlighetens konst. Vetenskapliga rön och andra typer av fakta förnekas inte direkt, men de uppfattas som medel som har värde i den mån de hjälper oss nå målet: den politiska "sanning" vi vill skapa. Men när detta synsätt kopplas till Fords öppet partipolitiska kommunism blir resultatet minst sagt dubiöst. **George Orwell**, som så ofta åberopats i postsanningsdiskussionen, hittas inte bland Fords referenser.

En något mer sofistikerad tillämpning av "postsanning" har lanserats av **Steve Fuller** inom ramen för teknik- och vetenskapsstudier (STS). I själva verket kan man nog säga att den "sociala epistemologi" han började utveckla på 80-talet var ett postsanningsprojekt *avant la lettre*. Kopplingen görs explicit i *Post-Truth: Knowledge as a Power Game* (2018), där han menar att STS borde välkomna postsanningen som en central del av sin begreppsliga verktygslåda.

För Fuller ligger postsanningens attraktion långt i dess anti-autoritära och demokratiserande potential. I hans berättelse framstår vetenskapen och filosofin som kraf-

ter som otillbörligt monopoliserat sanningsdiskursen. Fuller kan sägas förespråka ett slags epistemisk revolt mot expertväldet, som påstås ha uteslutit en stor del av "folket" från den vetenskapliga och politiska diskussionen. För honom är inte de "postsanna" kampanjer som ledde till Brexit och Trump uttryck för anti-intellektuell populism – de bör snarare ses som den mognande demokratiska intelligensens växtvärk. I klar kontrast till Fords anti-demokratiska position talar Fuller för "idéernas marknadsplats" i en neoliberal anda. Det hela är onekligen kontroversiellt, något Fuller säkerligen inte fruktar – han har tidigare bl.a. försvarat "intelligent design" som en legitim rival till etablerade evolutions-teorier.

Det finns mer än en gnutta postsanning i många av Fullers utlägg. **Sharon Rider** har träffande karakteriserat hans angreppssätt som *gonzo scholarship*, där fakta och analys varvas med kreativa narrativ. I denna berättelse inramas postsanningsfrågan som en kamp mellan två grupper, som Fuller kallar för "truthers" och "post-truthers". Man kan också identifiera ett rätt så trumpianskt inslag i hans sätt att fördöma s.k. "veritism" som "fejkfilosofi". Det är hans samlingsnamn för alla positioner som betraktar sanningen som något som står "utanför" den kognitiva verksamheten – en objektiv verklighet som avgränsar eller styr processen som ett mål eller regulativt ideal. Många dras här över samma kam. Samtidigt måste man medge att Fullers polemik är delvis träffande när han kritiserar filosofer som försvaret Sanningen som något givet, trots att de mycket väl vet hur omtvistat sanningsbegreppet egentligen är. Anklagelsen här är alltså oärlighet – "fejkfilosoferna" (speciellt de analytiska) erkänner inte vilket spel de egentligen spelar i postsanningsdebatten. Men Fuller förklarar inte varför dessa förväntas spela med öppna kort medan "post-truthers" tydligen får utnyttja vilka medel som helst.

Den ledande tanken i Fuller postsanningsargument är att "sanning" och "fakta" bestäms inom våra diskursiva "spel" och att detta slag av konsensusbildning gäller lika väl för vetenskaperna som för journalistiken och andra språkliga "livsformer". Det som speciellt separerar "post-truthers" från "truthers" är att de förstnämnda inte nöjer sig med att följa de givna kunskapsspelens regler utan aktivt försöker ändra på dessa för att uppnå sina egna ändamål. Med andra ord ifrågasätter och underminerar "post-truthers" epistemiska normer på olika sätt. Det kunde betecknas som "postmodernism" – Fuller har faktiskt kallat STS för "postmodern positivism" – men en mer beskrivande term skulle vara "konstruktivism". I denna historia sammankopplas "alternativa fakta" med "alternativa vetenskaper": båda har att göra med potentiella världar, dvs. våra möjligheter att omforma verkligheten och utforma framtiden – vilket Fuller benämner "modal makt".

Om vi vill förstå postsanningens attraktion är det inte tillräckligt att blicka bakåt mot dess påstådda rötter i postmodernistisk skepticism. I både Fords och Fullers fall handlar det om radikal, framtidsinriktad social konstruktivism: att människan här erbjuds en möjlighet att

omdana världen utan på förhand givna begränsningar i form av "objektiv sanning". Tanken är ju så klart inte ny och åtminstone i denna enkla formulering lätt att kritisera. Men jag tror att detta är den akademiska postsanningsens kvintessens – i den mån det nu är passande att tala om en kärna i detta konstruktivistiska sammanhang.

Om postsanningen vore enbart ett akademiskt spel skulle det knappast finnas grunder för betydande oro. Men om spekulationerna om en vitt utbredd smitta inte är alldeles felaktiga, finns det nog skäl att ge akt på vart postsanningsens nya profeter önskar leda oss. Fords kommunistiska appell, med dess krav på trogenhet till "partiet", kan kännas rätt så anakronistisk, men i en polariserad politisk sfär är den kanske inte så långsökt som den först verkar. De potentiella följderna av sammankopplingen mellan postsann politik och Fullers närbesläktade marknadsföring av "transhumanistiska" tankegångar, där människan skall förbättras med teknologiska medel, är kanske värda att tas på större allvar. Men det är ändå försöken att reducera vetenskaperna till diskursiva spel som är det mest betänkliga i det hela. Fuller talar stundom om en distinktion mellan det metodologiska och det politiska spelet, men den undermineras effektivt av hans anti-elitism och krav på radikal kognitiv demokratisering. Det är en vetenskaps-syn som formligen inbjuder till politisering. Klimatförändringsskeptiker och evolutionsteorins motståndare kan nog ha något att hämta här.

Mot ett mer pragmatiskt slutspel

När "postsanning" blev årets trendbegrepp var det ett antal kommentatorer som förutspådde att dess blomstring skulle bli kort. Så gick det nu inte – termen är fortfarande i flitigt bruk. Många irriterade sig också på implikationen att vi i något skede skulle ha befunnit oss i en sanningens tid. Det berodde på en förståelig men oriktig tolkning av vad prefixet "post" innebär i detta sammanhang. Men det kan vara på sin plats att notera att Dennett tycks ha identifierat sanningens upplysta tidevarv med perioden mellan medeltiden och postsanningen. Hans förknippning av dessa "epistemologiska mörker" med ovisshet är rätt så besynnerlig, men kanske på sätt och vis avslöjande. I regel associeras auktoritär visshet ju med medeltiden snarare än med den moderna vetenskapen, även om det så klart också är en alltför enkel rekonstruktion av en komplicerad historia. Men i en mer välvillig läsning kan Dennetts uttalande förklaras av en indignation framkallad av krassa uttryck för vetenskapsskepticism.

Jag tror ändå inte att lösningen på problemet erbjuds av en rakryggad veritism eller en bättre teknisk definition av "sanning". Däremot kan det vara värt att pröva på en annorlunda infallsvinkel, som står att finna i pragmatistfilosofen **C. S. Peirces** klassiker-artikel "The Fixation of Belief" (1877). Där är grundfrågan inte sanningens innersta väsen

eller dess legitimation. I stället framställs begreppet objektiv sanning som något som upptäcks och på sätt och vis växer fram som en del av den vetenskapliga metoden att fastställa trosföreställningar, pådrivet av aktivt tvivel och social interaktion. Peirce identifierar andra sätt att fastställa trosföreställningar – orubblighetsmetoden, auktoritetsmetoden och den "a prioristiska" konsensusmetoden – vilka alla har sina egna fördelar och användningar. Men ingen av dem – inte ens den vetenskapliga forskningen – erbjuder någonsin absolut visshet.

Den schematiska pragmatistiska modellen har så klart sina brister. Mycket mer borde sägas om diverse slag av vetenskaplig aktivitet och om de olika sätten att fastställa trosföreställningar. Postsanningsens apostlar och profeter utnyttjar synnerligen effektivt de icke-vetenskapliga metoderna – till den grad att de verkar utmana vissa aspekter av Peirces teori. Trump är en mästare på orubblighetsmetoden, vilken går ut på att välja sin "sanning" och hålla fast vid den in i det sista. Trots att alla använder sig av den metoden så gott som hela tiden, anser Peirce att en sådan "fixering" inte kan hålla i längden på grund av "sociala impulser". Men Trump kan vara undantaget.

Det väsentliga här är ändå att den peirceanska pragmatismen kopplar sanning till social praxis på ett sätt som inte förbiser den externa verklighetens inflytande. I den mån denna version av pragmatismen erbjuder en karaktisering av sanning – som något som vem som helst som undersökte en genuin fråga i princip skulle kunna upptäcka – handlar det om dess mening. Peirce betonar sålunda att sanning bör förstås som något offentligt och gemensamt, annars finns det inget hinder för var och en att anta sina egna "sanningar". Han erbjuder dock ingen starkare garanti för sanningens verklighet än den pragmatiska. Motiveringen för dess omvårdnad är snarare etisk än kunskapsteoretisk.

Det skulle säkert vara nyttigt att tydligare lyfta fram denna etiska dimension i framtidens sannings- och postsanningsdebatter. Filosofen **Simon Blackburn**, som på senare år också identifierat sig som pragmatist, har ifrågasatt hela tanken på ett "postsanningsens tidevarv". Han menar nämligen att den omfattande ångslan över sanningen visar att vi fortfarande bryr oss om den. Det låter onekligen rätt så sangviniskt, men för att avsluta mina grubblerier om postsanningen med något optimistiskt tycker jag mig se vissa tecken på att den mest grova klimatförändringsskepticismens tid är förbi. Det kan i vissa fall till och med hända att förståelsen för vetenskaplig ovisshet ökar i och med att epistemiska normer utmanas av postsanningsens apostlar. Kanske det ändå finns några ljusglimtar mitt i det epistemologiska mörkret.

Mats Bergman är biträdande professor i medier och kommunikation vid Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet

